

Linked Open Tafsîr Sempozyumu
İslam'ın Doğuşunun Dinamiklerini Yeniden İnşa Etmek -
İmkanlar ve Sınırlar
Linked Open Tafsîr Projesinin Birinci Aşamasının
Tamamlanması (Uluslararası Sempozyum, 18-20
Temmuz 2022, Bad Homburg-Almanya)

ABDULVAHAP KÖSESOY

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Türkiye)

Marmara University Faculty of Theology, Turkey

(Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Islamic Studies, Turkey)

abdulvahap.kosesoy@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1956-4223>

Goethe Universität Akademie für Islam in Wissenschaft und Gesellschaft [Goethe Üniversitesi İslam Bilim ve Toplum Akademisi] öncülüğünde 18-20 Temmuz 2022 tarihleri arasında Almanya'nın Bad Homburg bölgesinde dünyanın muhtelif üniversite ve araştırma merkezlerinde görev yapan araştırmacıların katılımlarıyla uluslararası bir sempozyum düzenlendi.¹ Sempozyumun içeriğini temelde proje sunumları ve konu anlatımları şeklinde ikiye ayırmak mümkündür; ancak hem projelerin hem de konu anlatımlarının sempozyumun başlığına uygun olarak İslam'ın erken dönemini anlamaya yönelik olduğunu ve tartışmaların da bu minvalde geliştiğini söylemek gerekir.²

Goethe Üniversitesi'nin halihazırda devam ettirdiği *Linked Open Tafsîr* projesi veri tabanının birinci aşamasının tamamlanması münasebetiyle düzenlenen sempozyumun başlığı, *Reconstructing the Dynamics of the Emergence of Islam* [İslam'ın Doğuşunun Dinamiklerini Yeniden İnşa Etmek] olarak belirlenmişti. Enrico Schleich, Matthias Lutz-Bachmann, Bekim Agai,

¹ Sempozyum linki: <https://conferenceopentafsir.com> (27.07.2022)

² Sempozyum, eş zamanlı yapılan konuşmalar şeklinde organize edildiğinden sadece dinleyebildiğim sunumların tanıtımı yapılmıştır.

Ömer Özsoy ve Serdar Kurnaz'ın selamlama konuşmasından sonra Misbahur Rehman, *Linked Open Tafsîr* projesini, hazırlanan veri tabanı eşliğinde tanıttı. Misbahur Rehman tanıtım konuşmasında şu hususlar üzerinde durdu: Direktörlüğünü Bekim Ağı'nın yaptığı *Akademie für Islam in Wissenschaft und Gesellschaft [İslam Bilim ve Toplum Akademisi]* tarafından finanse edilen *Linked Open Tafsîr* projesi³, erken dönem rivayet merkezli tefsir eserlerinin dijital olarak kayıt altına alınmasına ve araştırmayı kolaylaştıracak bir veri tabanını oluşturmaya yöneliktir. 2018-2022 yılları arasında birinci aşaması tamamlanan bu proje, yapay zeka yardımıyla dağınık rivayet malzemesini bir araya getirmeyi, kategorize etmeyi, farklı rivayet kalıplarının tanınmasını mümkün kılmayı hedeflemektedir. Tefsir rivayet malzemesinin mahiyetini belirlemek, aralarındaki farkları görmeyi mümkün kılmak, tefsir kaynakları üzerinde yapılacak araştırmaları kolaylaştırmak, tefsir tarihi seyrini takip edebilmek projenin temel amaçları arasındadır. Proje aynı zamanda Kur'an'ın ilk muhataplarına ne dediğini ve ilk muhatapların da buna ne şekilde tepki gösterdiklerini tespit etmeyi de bir görev olarak üstlenmektedir. Öte yandan hazırlanan veri tabanı, Kur'an'ın indiği döneme işaret eden rivayet veri malzemesini değerlendirmekle yetinmeyip o dönemin kültürüne, dini ve sosyal hayatına ve diline dair rivayet bilgilerini de toplamayı hedeflemektedir. Böylelikle projenin, İslam'ın erken dönemini anlamaya yönelik yapılması planlanan çalışmalara da önemli ölçüde kaynaklık etmesi ümit edilmektedir.

Projenin sorumluları; Ömer Özsoy, Yaşar Sarıkaya ve Serdar Kurnaz olmakla birlikte Berlin, Frankfurt ve Gießen üniversitelerinden 10 bilim insanı ve 15'i aşkın yardımcı araştırmacının yanı sıra muhtelif ülkelerden de 20 civarında bilim insanı projede görev yapmaktadır. Projenin ilk ayağını, tefsir tarihinin en önemli isimleri arasında kabul edilen Ebü Ca'fer eṭ-Ṭaberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân* tefsiri oluşturmaktadır.⁴ Projeye eṭ-Ṭaberî'nin tefsiri ile başlanmasının temel sebebi, tefsirinin kendisinden önceki rivayet malzemesini toplamaya yönelik olması, bunu yaparken aktardığı bilgilerin kaynaklarını zikretmesi, bu bilgileri eleştirel olarak analiz etmesi ve bu eserin geçmişten günümüze iyi bir şekilde korunmasından ötürüdür. Diğer bir ifadeyle, eṭ-Ṭaberî'nin

³ Projeler tanıtılırken sempozyum esnasında sunulan bilgilerle yetinilmemiş, doğru bilgiyi aktarmak amacıyla ilgili internet sitelerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca projelerin sıralaması önemine göre değil; sempozyumdaki sunum sırasına göre belirlenmiştir.

⁴ Projenin beta versiyonu için bkz. <https://tafsirtabari.com> (1.09.2022)

tefsirinde öncelikle Peygamber'in beyanlarını aktaran rivayetleri, sahabe neslinin tefsire dair olan beyanlarını, sonraki neslin yorum ve açıklamalarını görmek mümkündür; ne var ki bütün bu rivayet malzemesi üzerinde geniş çaplı bir çalışma yapılmış değildir. Proje, bu eksikliği gidermeyi, rivayet malzemesini tabiri caizse kuş bakışıyla görmeyi ve farklı arama motorları sayesinde araştırmaları daha pratik hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu projede, yapay zekanın sağladığı imkan ve farklı arama motorları sayesinde bir rivayeti metin ve senet açısından incelemek, senetteki bir ravinin tüm rivayetlerini listelemek ve konulara göre metinleri gruplandırmak imkan dairesinde olabilecektir. Proje, her bir isnada ve isnattaki raviye birer kimlik numarası vermektedir. Böylelikle proje, tamamlandığında isnat ve raviler arasındaki ilişki belirlenebilecektir. Zamanla diğer eserlerin de veri tabanına girilmesiyle hadis araştırmaları için de önemli sayılabilecek bir kolaylık sağlanmış olacaktır.

Projenin yoğunlaştığı diğer bir alan da kıraatlerdir. Proje kapsamında eṭ-Ṭaberī tefsiri başta olmak üzere ilgili kaynaklarda yer alan kıraatler; *mutevâtir*, *saḥîḥ*, *şâz* ya da uydurma gibi hiçbir ayırımı tabi tutulmadan bir arada toplanıyor, kıraatler arasındaki farklılıkların muhtemel sebepleri inceleniyor ve söz gelimi eṭ-Ṭaberī'nin tercih ettiği kıraat bilgisi de verilmeye çalışılıyor. Proje, orta vadede Ebu'l-Faḍl Celâluddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Durru'l-Menşûr* eserine kadar rivayet merkezli tefsirleri; uzun vadede ise İslam kaynaklarında isnatla nakledilen bütün rivayet malzemesini kapsayan bir veri tabanı oluşturmayı hedeflemektedir.⁵

Misbahur Rehman'ın proje tanıtım konuşmasından sonra Gregor Schoeler'in *Early Islamic System of Teaching and Transmission: A Manifold Challenge* [*İslam'ın Erken Döneminde Öğretme ve Nakletme Sistemi: Çok Yönlü Meydan Okuma*] başlığını taşıyan açılış konuşması, yazarın sempozyuma katılım sağlayamaması sebebiyle Armina Omerika tarafından okundu. *H. Osman Dönemi Öncesi Yazılı-Sözlü Kur'an Malzemesinin H. Osman Sonrası Mushaflarda Yer Alması ve Bunları Temsili Sorunu* başlığını taşıyan doktora tezimin bazı başlıklarıyla doğrudan ilgili olması sebebiyle mezkur konuşmanın Kur'an tarihi ile ilgili olan bölümünü özetlemeyi uygun görüyorum. Gerek dinleyicilere verilen yazılı özetten gerek yazarın *The Oral and The Written in Early Islam* başlığını taşıyan kitabından gerek

⁵ Proje hakkında detaylı bilgi için bkz. https://aiwg.de/kurzbeschreibung_linked-open-tafsir/ ve <https://linkedopentafsir.de> (1.09.2022).

konuşmadan edindiğim bazı notlar şöyledir: Muhammed'in vefatından sonra, yaklaşık yirmi yıllık bir sürecin ardından Arap edebiyatının ilk kitabı olarak ortaya çıkan Kur'an, Mekke döneminin ikinci yarısından itibaren yazıya geçirilmeye başlanmıştır; ancak sözlü kültürün hakim olduğu bu zaman diliminde yazıların, Müslümanların hafızalarına yardımcı olmaktan başka bir amacı yoktu. Peygamber'in vefatı esnasında ne bir yazı ne de onun eliyle bir araya getirilmiş bir kitap mevcuttu. Bununla beraber papirüs ve deri parçaları, hurma ağacı gövdeleri, deve kürek kemikleri ve ağaç yaprakları gibi ilkel malzemelerin üzerine yazılı Kur'an yazıları vardı. Kur'an'ı yazan vahiy katiplerinin isimleri, kaynaklarda sıralansa da Zeyd b. Şâbit vahiy yazan kişi olarak ön plana çıkmaktadır. Zeyd b. Şâbit, Ebü Bekr ve 'Umer tarafından Kur'an metnini toplama ve toplanan metni eşit ölçülerdeki levhalara nakletme ile görevlendirildi. Bu işlem neticesinde iki kapak arasında bir nüsha [codex] ortaya çıktı. *Şuhuf* ve daha nadir de olsa *muşhaf* olarak isimlendirilen bu nüsha, devletin resmi bir nüshası olmayıp şahsi kullanım amacıyla hazırlanmış ve halifenin sahip olmak istediği kişisel bir nüsha olarak planlanmıştı. Şu bir gerçektir ki Ebü Bekr ve 'Umer nüshasıyla çağdaş başka nüshaların varlığı da bilinmektedir ve bunların sayıları nispeten fazladır. Bunlar da tamamen şahsi gayretler neticesinde ortaya çıkmıştır. Yazılı ilk Kur'an nüshalarının ortaya çıkmasıyla sözlü nakil bitmiş değildi. Vahy bir yandan yazılırken bir yandan da ezberden okuyan anlamındaki kâri'ler tarafından da okunup naklediliyordu. Zamanla kâri'ler arasında bir takım okuyuş farklılıkları ortaya çıktı. Esasında okuyuş farklılıkları, daha Muhammed hayatta iken bile yaşanıyordu; ancak bunlara bir çözüm bulunabiliyordu. Onun vefatından sonra ise benzer sorunlara sözlü olarak çözüm getirebilecek bir otorite yoktu. Daha sonra üçüncü halife 'Uşmân, ortaya çıkan okuyuş farklılıklarının İslam birliğini bozma tehlikesine karşı alınmış bir tedbir olarak Kur'an metninin resmi düzenlenmesini gerçekleştirdi. Rivayetler, Zeyd ve onunla beraber çalışan kimselerin Ebü Bekr - 'Umer nüshasını temel aldıklarını aktarır. Bu bilgiyle beraber onların Kur'an'ın yazılı oldukları çeşitli malzemeye itimat ettikleri de nakledilir. Ayrıca halifenin komisyon tarafından hazırlanan metnin nüshalarını vilayet merkezlerine gönderdiği ve şahsi oldukları için diğer nüshaların imhasını emrettiği de aktarılır.⁶

Gregor Schoeler'in mezkur metninden sonra Rana Alsoufi'nin oturma başkanlığı yaptığı ve Felix Körner, Ebrahim Moosa, Nimet Seker ve Rotraud

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Gregor Schoeler, *The Oral and The Written in Early Islam*, 73-78.

Wielandt'in konuşmacı olduğu *Reconstructing Qur'anic Context - a Hermeneutic Reflection [Kur'an'ın Bağlamını Yeniden İnşa Etmek- Hermenötik Bir Düşünce]* başlıklı bir açılış oturumu gerçekleşti. Bu oturumda genel olarak Kur'an metninin nazil olduğu dönemde nasıl anlaşıldığı ve sahabenin Kur'an vahyine bakışının nasıl olduğu üzerinde duruldu. Felix Körner, sahabe neslinin Kur'an'a bakışının modern dönemde yaşayan Müslümanların bakışından çok daha farklı olduğunu belirtti. Onlar, Kur'an'ı hayatın içinden konuşan bir hitap olarak algılamakta daha sonraki Müslümanlar, vahyi iki kapak arasına gelmiş bir kitap olarak algılayıp bu yönde bir yorum geliştirdiler. Aynı düşünceleri paylaşan Ebrahim Moosa da sahabenin Kur'an'ı hayatın içinden konuşan, onların sorun, problem ve psikolojik durumlarıyla doğrudan ilgili bir söz olarak algıladıklarını belirtti. Bu minvalde o, 'Âişe'nin Peygamber'e eleştiri olarak söylediği *mā erā Rabbeke illā yusāri'u fī hevāke* [Görüyorum ki Rabbin, senin arzularını yerine getirmek için koşuşturup duruyor] sözünü⁷ örnek verdi. Kendisi bu örneği, Kur'an'ın hayatla doğrudan ilişkili olduğunu ve yeryüzünde yaşanan olgular çerçevesinde şekillendiğini göstermek için zikretti. Peygamber'in dilediğiyle evlenme izni içeren el-Ahzāb suresinin ilgili ayetleri sonrasında duruma çok içerleyen 'Âişe, insani bir duygu ile Peygamber'i üstte geçen sözle eleştirmiştir. Ebrahim Moosa ayrıca Fazlurrahman'ın tarihsellik düşüncesi üzerinde de durdu ve bu metodun, Kur'an'ın anlaşılmasında önemli olduğunu vurguladı. Sempozyumun birinci günü bu oturumdan sonra tamamlandı.

İkinci günden itibaren sempozyum, eş zamanlı olarak farklı odalarda ve farklı dillerde yapılan sunumlar şeklinde icra edildi. Tercüman kullanılmayan sempozyumda proje ve konu anlatımları, Almanca, İngilizce, Türkçe ve Arapça olarak yapıldı. Bir anda farklı odalarda bulunmak mümkün olmadığı için kendi çalışma alanıma daha yakın bulduğum sunumları dinlemeyi tercih ettim.

Sempozyumun dördüncü oturumu, Türkçe proje tanıtımlarına ayrılmıştı. Nuriye Özsoy'un oturum başkanlığı yaptığı bu oturumda ilk olarak Fahrettin Yıldız, *Kök ve Türevleriyle Kur'an Kelimeleri* başlıklı projenin sunumunu yaptı. İstanbul Üsküdar'da bulunan Kur'an Çalışmaları Vakfı'nın *Kök ve Türevleriyle Kur'an Kelimeleri* adlı projesi, Kur'an kelime ve kavramlarını inceleyen projelerden biridir. Bu proje, kadim köklerinden başlayarak Kur'an kelimelerinin izini sürmeyi, kelime köklerinin, diğer Sâmi

7. ما أرى ربك إلا يسارع في هواك.

dillerle anlam ilgisini belirginleştirmeyi, Kur'anî kavramların İslam tarihinde anlamlarının değişip değişmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Kur'an'ı daha kolay ve doğru anlamayı imkan nispetinde mümkün kılmak, mesajını modern insana ulaştırmak, toplumun her kesimi için ortak bir bilgi alanı oluşturmak, Kur'an ile hayat arasında pratik ve dinamik bir bağın kurulmasına katkı sağlamak, bu projenin temel amaçları arasında yer almaktadır.

Bu projeyi, Kur'an kelimeleri üzerinde yapılan diğer çalışmalardan ayıran özelliklerden biri Sâmi diller ile Kur'an kelimeleri arasında bağlantı kurmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Kur'an kelimeleri Arapça dışında İbranice, Aramice ve Süryanice gibi Sâmi diller çerçevesinde de incelenmektedir. Proje, bir Kur'an kelimesini dört temel başlıkta incelemektedir: a) Kök Anlam. Bu başlık altında kelimenin Kur'an'dan bağımsız Arapça'daki dilsel temel anlamları, Sâmi dillerdeki temel anlam(lar)ı ve Arapça ile olan benzerlik ve farklılıkları incelenmektedir. b) Dildeki Kullanımları. Bu başlık altında, kelimenin fiil ve isim olarak dinî terminoloji dışındaki kullanımları, Arapçada *şulâsî* ve *mezî* gibi çeşitli sigalarda kazandıkları anlamlar, Kur'an'daki manaları destekleyici mahiyetteki kullanımlar ve anlamlar inceleme konusu yapılmaktadır. c) Kur'an'daki Kullanımları. Projenin bel kemiğini oluşturan bu başlıkta kelimenin türevleriyle birlikte Kur'an metninde kaç kez geçtiğine, *şulâsî*, *mezî*, *maşdar* ve diğer kullanımları – varsa – ayrı ayrı incelenmesine, iç ve dış bağlam dikkate alınarak anlamın doğru tespit edilmesine dikkat edilmiştir. Kelimelerin Kur'an'daki kullanımları tablo şeklinde verilmiş ve ayrıca tablonun altında kelimeler siyer ve nüzul ortamı dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. d) Tarihsel Süreçteki Kullanımları. Bu başlık altında, Kur'an'dan çeşitli disiplinlere geçen kelime ve kavramlar tespit edilmiş, her bir terimle ilgili temel bilgi verilmeye çalışılmış ve farklı ilmî disiplinlerde kazandıkları anlamlar belirtilip açıklanmıştır.

1750 kûsur Kur'an kelimelerini içeren *Kök ve Türevleriyle Kur'an Kelimeleri* çalışması, geniş bir ekip tarafından, bilimsel diyalog yöntemiyle hazırlanmıştır. 5 cilt olarak tasarlanan ve her bir cildinin yaklaşık 1000 sayfa olması planlanan projenin yakın bir tarihte bitmesi ve matbu hale geldiği gün itibarıyla de çevrimiçi olarak araştırmacılara sunulması planlanmaktadır. Bunun için de hem Türkçe hem de İngilizce internet

siteleri alınmıştır.⁸ Ayrıca geliştirilen altyapı sayesinde kelimelerin anlamı üzerinde dinamik bir şekilde güncelleme yapmak mümkün olacaktır.

Bu oturumun diğer konuşmacısı Şehmus Demir idi ve kendisi, *Kur'an Sözcükleri Ansiklopedisi* adlı projeyi tanıttı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülen proje, 2018 yılında resmi olarak kabul edildi ve 2019 yılında da yazılmaya başlandı. Proje, Kur'an kelimelerinin nazil olduğu dönemdeki kullanımı ve gelişimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Semantik ağırlıklı bir proje olan *Kur'an Sözcükleri Ansiklopedisi*, herhangi ön bilgi ve yargı olmaksızın kelimenin söylendiği andaki ilk anlamını doğru tespit etmeyi amaçlamaktadır. Projede Kur'an kelimeleri sırasıyla etimoloji, Kur'an öncesi, nüzul dönemi, nüzul dönemi sonrası başlıklarında incelemektedir. Yine bu projede de Kur'an kelimeleri ile Sâmi dil ailesi arasında anlam benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Projede kelimelerin Kur'an öncesi anlamlarının belirginleştirilmesinde cahiliye şiirleri kullanılmıştır. Kelimeler, yaklaşık 400 araştırmacı arasında paylaştırılmıştır. Araştırmacılar, kelime üzerinde yapılacak herhangi bir değişikliği proje için hazırlanan veri tabanında yapabilmektedir. Tamamlandığında Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak neşredilmesi planlanmaktadır.

Altıncı oturum yine proje sunumlarına ayrılmıştı. Bu oturumun başkanlığını Cemâluddîn b. 'Abdulcelîl yaptı. Arapça gerçekleşen bu oturumda ilk olarak el-Hasen eş-Şiyâğî, *el-Mecellâtu'l-Ķur'âniyye fî'l-Âlemi'l-'Arabî: 'Ard Nakdî Mukâren*⁹ [Arap Dünyasında Kur'ani Dergiler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme] başlığında bir sunum yaptı. eş-Şiyâğî, öncelikle Kur'anî dergilerin tarihi serüveni üzerinde durdu ve bu bağlamda, *el-Menâr*, *Mecelletu's-Şihâb*, *Mecelletu Risâleti'l-İslâm* ve *Mecelletu'r-Risâle* hakkında bilgi verilip ele alınan konuları zikretti. Tebliğde daha sonra *Mecelletu Ma'hedu'l-İmâmu's-Şâtîbî* ile *Mecelletu'l-Misbâh* dergileri karşılaştırmalı bir şekilde incelendi. Bu iki derginin mukayeseli bir şekilde incelenmesinin gerekçesi her ikisinin muhtevasının Kur'an merkezli oluşları, eski ve uzun bir geçmişe sahip bulunmaları ve İslam dininin farklı iki mezhebinin (Sünnî-Şî'î) görüşlerini yansıtmasıdır.

Bu oturumun diğer bir konuşmacısı Nâdir el-Ĥemmâmî idi. Kendisi, Tunus merkezli ve 2023 yılında yayın hayatına başlaması beklenen

⁸ Projenin ilerleyen zamanlarda İngilizceye çevrilmesi düşünülmektedir.

⁹ المجلات القرآنية في العالم العربي: عرض نقدي مقارن.

*Qur'anYet: Mecelletu'd-Dirāsāti'l-Ḳur'āniyye ve'l-İslāmi'l-Mubekkir*¹⁰ [İlk Dönem İslam ve Kur'an Araştırmaları Dergisi] hakkında bilgi verdi. *Qur'anYet* dergisi, sair Kur'an araştırmaları dergilerinden daha farklı bir perspektife sahip olarak yayın hayatına başlamayı hedeflemektedir. Adı Kur'an araştırmaları olan pek çok dergi, Kur'an ilimlerini araştırmanın ötesine geçmemektedir. *Qur'anYet* dergisi projesi tamamen Kur'an araştırmalarına yöneliktir. Kur'an araştırmalarının ise Kur'an ilimlerinden daha farklı bir araştırma alanına sahip olma gibi bir iddiası vardır. Bu açıdan projeye başlandığında ilk olarak Kur'an araştırmaları ile Kur'an ilimleri araştırmaları arasındaki fark belirginleştirilmiştir. Dergi projesi, "Kur'an nedir? Ne zaman, nerede ve nasıl oluşmuştur? Müslüman kültür ve inancında merkezî bir kaynak oluncaya dek metin hangi tarihsel bağlamda gelişme göstermiştir? Sözlü Kur'an ile yazılı Kur'an aynı şeyi mi ifade etmektedir? Kur'an'ın mushaf haline düşünmesinde kim(ler) rol oynamıştır? Kur'an'ın tevhide yüklediği yeni anlamlar nelerdir? Arap yarımadası teolojisi çerçevesinde Kur'an metnini nasıl anlayabiliriz? Kur'an'ı tarihi bir belge olarak kabul edip siyer ve İslam'ın ilk teşekkülünü ondan okumak mümkün müdür? Siyer ve Kur'an arasındaki ilişki tam olarak nedir? Kur'an hitabı kime yöneliktir? Kur'an nazil olduğu dönemdeki insanlara mı hitap ediyor yoksa evrensel bir misyon yüklenip geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe dair bir hitap mıdır? Kur'an'ın dili ve kaynakları nedir? Kur'an mı müfessirlerin düşüncelerini oluşturmuştur yoksa aksi mi olmuştur? Kur'an, bugüne ne söylemektedir? Müslümanların oryantalist Kur'an araştırmalarına bakış açıları nasıldır? Kur'an'ın geleceği nedir?" gibi soruların sorulması neticesinde neşredilmesi kararlaştırılmıştır. Tunus merkezli dergi projesi; akademik makale, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Arapça dillerinden çeviri, kitap eleştirisi ve dünyada ilk dönem İslam ve Kur'an araştırmaları hakkındaki son gelişmelere yönelik yayın yapmayı amaçlamaktadır. Yılda bir kez neşredilmesi planlanan dergide yazılar Arapça, Fransızca, Almanca ve İngilizce olabilecektir.

Bu oturumun üçüncü ve son konuşmacısı olan Aḥmed el-Ferrāk ise *Şurū'u'l-baḥşi fī Tārihi'l-Ḳur'ān ve'l-Ḳirāati'l-Ḳur'āniyye bi-Muḥteberi'l-Baḥşi fī'l-'Ulūmi'l-İslāmiyye bi-Kulliyeti Uşūli'd-Dīn bi'l-Mağrib*¹¹ [*Kur'an Tarihi ve Kıraat Araştırmaları – İslam İlimleri Araştırmaları Merkezi – Usūlu'd-Dīn*

¹⁰ مجلة الدراسات القرآنية والإسلام الميكر. ¹⁰

¹¹ شروع البحث في تاريخ القرآن والقراءات القرآنية بمختبر "البحث في العلوم الإسلامية" بكلية أصول الدين بالمغرب. ¹¹

Fakültesi- Fas] başlığında bir proje tanıtımında bulundu. Fas merkezli bu proje, Kur'an tarihi ve kıraat alanındaki sorunları çözmeye odaklı olarak planlanmıştır ve projenin amacı da ilgili alanlardaki sorunları analiz ve tahlil etmek olarak belirlenmiştir. Proje, başlama aşamasındadır ve ağırlıklı olarak yedi kıraat ve 'Uşmân mushafları arasındaki ilişki, üç, yedi ve on kıraatleri arasındaki irtibat gibi kıraat meseleleri üzerinde durmayı hedeflemektedir; ancak proje henüz başlangıç aşamasında olduğundan detayları hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

Sempozyumun ikinci gününün sekizinci oturumunda Kur'an merkezli projeler tanıtıldı. Déborah Kathleen Grün'ün oturum başkanlığı yaptığı bu oturumda ilk olarak Michael Marx, *Corpus Coranicum* projesi hakkında detaylı bilgi verdi. 2007-2025 yılları arası için planlanan Almanya merkezli *Corpus Coranicum*; Kur'an tarihi dokümantasyonu, kıraat ve Kur'an yorumu üzerine kurulu bir projedir. *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften* [*Berlin-Brandenburg Bilim ve Beşerî Bilimler Akademisi*] tarafından resmi olarak 2007 yılında başlamıştır. Projenin sorumlusu Angelika Neuwirth; araştırma biriminin başında ise Michael Marx bulunmaktadır. Adrian Pirtea araştırmacı; Farah Cahya Artika ve Johanna Schubert asistan öğrenci; Claus Franke ve Marcus Lampert de koordine ekibinde görev yapmaktadır. Proje, Kur'an elyazmalarını dijitalize ederek erişilebilir hale getirmektedir. Projenin temel amaçları arasında Kur'an'ı "yazılı" olarak belgelemek ve Kur'an ile ilgili bütün dokümanları sistematik bir şekilde araştırmacılara sunma hedefleri sayılabilir. *Corpus Coranicum*, ulaşabildiği en eski Kur'an elyazmalarını sistematik analiz etmenin yanı sıra Kur'an'ın farklı okuyuşları [kıraat] üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Ayrıca proje, Kur'an'ın çevresindeki anlam dünyasını ortaya çıkarmak amacıyla diğer dillerdeki [İbranice, Süryanice, Yunanca vs.] metinlerin de veri tabanını sunmaktadır. Proje ekibine göre bu türden kaynakların kullanılması, Kur'an'ın indiği dönemin [Mekke ve Medine] arka planını yansıtmada yardımcı olabilecektir. Bu dillere ait metinler, orijinal alfabesiyle verilmiş ve Kur'an ayetleri arasındaki ilişki hakkında kısa bilgiler eklenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla proje, üç temel alan üzerinde araştırmalarda bulunmaktadır: a) Ulaşılabilen bütün Kur'an elyazmaları ve kıraatler. Proje, Kur'an elyazmaları ve kıraatleri belirlemekle kalmayıp metinler arası mukayese de yapmaktadır.¹² b) Kur'an'ın çevresindeki

¹² Öte yandan, Michael Marx, *Key Aspects on Building a Database on Variant Readings* [*Kıraat Farklılıkları Üzerine Bir Veritabanı Oluşturmanın Temel Unsurları*] başlığını taşıyan aynı sempozyumun diğer bir sunumunda bütün elyazma Kur'an nüshalarının hareke ve noktalama

metinler. Kur'an'ın tarihî arka planının anlaşılması için bu metinlerin incelenmesi önemli görülmektedir. c) Kur'an'ın yorumu. Burada ise ağırlıklı olarak metnin yapısı ve dilsel özellikleri üzerinde durulmaktadır. *Corpus Coranicum*, Kur'an elyazmalarını araştırmaya dayalı olup, Kur'an'ın yazılı olduğu somut delillerin ve ilk mushafın geçirdiği aşamaları anlamak ve çevresel faktörlerin Kur'an ile olan ilişkisini belirlemek ve metnin yapı ve dilini inceleyerek yorum yapabilmek amacıyla geliştirilmiş tarihî bir perspektife sahip akademik bir projedir.¹³

Bu oturumun diğer bir konuşmacısı Johanna Pink olup kendisi, 2019-2024 yılları arasında tamamlanması beklenen Almanya merkezli *GloQur: The Global Qur'an* projesi hakkında bilgiler verdi. Kısaltması *GloQur* olan *The Global Qur'an* [Evrensel Kur'an], *The European Research Council* [Avrupa Araştırma Konyesi] tarafından finanse edilip Kur'an'ın farklı dillere çevirisinin Müslüman toplumun sosyal ve siyasal yaşamına etkisini araştırmayı amaç edinen bir projedir ve başkanlığını Almanya'nın Freiburg Üniversitesi'nde İslami çalışmalar profesörü olan Johanna Pink yapmaktadır. Kur'an tercümesi ve tefsiri uzmanı olan Pink ile beraber Mykhaylo Yakubovych, Sohaib Saeed, Elvira Kulieva, Kamran Ahmad Khan, Yulianingsih Riswan ve Sophia Hiss çalışmaktadır. Proje ekibindeki her bir isim, dünyanın farklı bölgelerindeki Kur'an çevirileri üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Örneğin; Kamran Ahmad Khan'ın *The Global Qur'an* projesi kapsamındaki araştırması, Ahmediye Hareketi'nin İngilizce, Urduca ve Almanca Kur'an tercümelerine ve bunların daha sonra üretilen çeşitli Kur'an tercümeleleri üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Proje, Kur'an tercümelerinin uluslararası boyutunu araştırmaktadır. Projenin, modern Müslümanların Kur'an'la ilişkisine yönelik filolojik, tarihsel ve antropolojik yaklaşımlar arasındaki boşluğu dolduracağına; farklı Kur'an çevirileri arasında yapılacak karşılaştırmalı bir analizle metinlerin dilsel, sosyal, siyasal ve ideolojik ortamlarda nasıl müzakere edildiğinin anlaşılmasına yardımcı olacağına inanılmaktadır. Projede görev yapan araştırmacılar,

işaretlerini içerdiğini belirtti. Bu görüş, müslüman araştırmacılar arasındaki "Uşmān b. 'Affān dönemi ve öncesindeki elyazma Kur'an nüshalarında ne hareke ne de noktalama işaretleri kullanılmıştı. Hareke sistemini ilk olarak geliştiren Ebu'l-Esved ed-Du'eli (ö. 69/688); Kur'an metnine ilk noktalama işaretlerini koyan da ya Naşr b. 'Aşım (ö. 95/713) ya da Ma'mer b. Ya'mer (ö. 129/746) idi' (Örn. bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 190-194) şeklinde özetlenebilecek yaygın kanaat ile doğrudan çelişmektedir.

¹³ Proje hakkında detaylı bilgi için <https://corpuscoranicum.de/en> (27.07.2022). Ayrıca bkz. Esra Gözeler ve diğerleri. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak," 220-226; Enes Furkan Onur, "Corpus Coranicum Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi," (yüksek lisans tezi).

Kur'an'ın, İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe, Endonezce, Urduca gibi dillere çevirilerini ayet ayet incelemekte, metinler arası mukayese yapmakta ve modern dünya değerlerinin Kur'an çevirilerine nasıl yansıdığını tartışmaktadır. Kur'an çevirilerini uluslararası boyutta ilk inceleyen proje olan *The Global Qur'an*'ın ağırlıklı olarak cinsiyet, semavî dinler ve siyaset hakkındaki metinler üzerine yoğunlaştığını söylemek mümkün olsa da araştırma alanlarının bunlarla sınırlı olmadığı bilinmelidir. Projede dil becerilerine sahip olmak kilit rol oynamaktadır. Nitekim araştırmacılar da bu kritere göre seçilmiştir.¹⁴

Bu oturumun son konuşmacısı, sempozyuma İspanya'dan katılım gösteren Asaph ben Tov idi. Kendisi, 2019-2025 yılları arasında tamamlanması beklenen *EuQu: The European Qur'an* projesi hakkında sunum yaptı. Kur'an'ın Orta çağ ve erken modern Avrupa'nın entelektüel, dini ve kültürel tarihine nasıl yerleştirildiğini inceleyen *The European Qur'an* [*Avrupa Kur'an'ı*] projesi altı yıllık [2019-2025] planlanmış olup *The European Research Council* [*Avrupa Araştırma Konyesi*] tarafından finanse edilmektedir. Proje, Kur'an'ın Avrupa toplumlarında kültürü ve dini yaşantıyı nasıl etkilediği, Hristiyanlar, Avrupalı Yahudiler, özgür düşünenler, ateistler ve Avrupalı Müslümanlar tarafından nasıl tercüme edildiğini, yorumlandığını ve referans olarak nasıl kullanıldığını araştırma üzerine kurulmuştur. İspanya merkezli *The European Qur'an* projesi, *The Spanish National Research Council* [*İspanya Ulusal Araştırma Konseyi*], *The University of Naples L'Orientale* [*Naples L'Orientale Üniversitesi*], *The University of Copenhagen* [*Copenhagen Üniversitesi*] ve *The University of Nantes* [*Nantes Üniversitesi*] araştırmacıları tarafından yürütülmektedir. Projenin anılan üniversiteler dışında iş birliği içinde oldukları başka üniversiteler de vardır. Projede dört isim ön plana çıkmaktadır: Mercedes García-Arenal, Roberto Tottoli, Jan Loop ve John Tolan. Projede aynı zamanda Barcelona ve Amsterdam üniversiteleri ile Macar Bilimler Akademisinde doktora ve post doktora yapan araştırmacılar da görev yapmaktadır. Proje, Kur'an'ın 12 ve 19. yüzyıllar arasında kültürel, dinsel ve fikirsel olarak Avrupa'ya nasıl yerleştirildiğini araştırmaktadır. Bu bağlamda Kur'an metninin Avrupa dillerine çevirileri, Avrupa entelektüel çevrelerinde ne gibi bir yer edindiği, nasıl anlaşılıp yorumlandığı, Hristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar, Deistler, Ateistler ve diğer düşünceye sahip kimseler tarafından ne olarak görüldüğü projenin

¹⁴ Proje hakkında detaylı bilgi için <https://gloqur.de> (27.07.2022)

araştırma ve inceleme konuları arasındadır. *The European Qur'an*, çeşitli Avrupa şehirlerinde konferans ve çalıştaylar aracılığıyla disiplinler arası araştırmalar üretmeyi; Kur'an elyazmaları, çevirileri, yorumları [tefsir] ve Kur'an ile ilişkili diğer konularda geniş bir veri tabanı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda yapılacak doktora tezlerinin ve akademik neşirlerin Kur'an'ı tanımaya ve bilginin artmasına vesile olacağına inanılmaktadır. Projenin tamamlanmasıyla beraber ulaşılan Avrupa kültürel mirasında Kur'an'ın yeri hakkındaki dokümanların, çeşitli Avrupa ülkelerinde ve çevrimiçi olarak sergilenmesi planlanmaktadır. Bu sergilere akademik bir kimliğe sahip olmayan kimseler de katılabilecektir.¹⁵

Sempozyumun ikinci gününün on birinci oturumu Kur'an merkezli oluşumlar ve rivayetlere yoğunlaşan projelerin sunumlarına ayrılmıştı. Bu oturumun başkanlığını Mira Sievers icra ederken, ilk konuşmacı olan Sohaib Saeed, *Quran.Foundation* hakkında bilgi verdi. Sohaib Saeed ve beraberindeki akademisyenler tarafından yürütülen *Quran.Foundation*, bir bilimsel-araştırma projesi olmayıp, dünyayı vahiy rehberliğinde daha yaşanılabilir kılmayı amaç edinen ve kar amacı gütmeyen bir oluşumdur. Temel misyonu, her bireyi Kur'an'dan faydalanmaya teşvik etmektir. Oluşum, Kur'an'ı insanlara tanıtmayı ve ondan yararlanmayı daha pratik ve kolay hale getirmeyi hareket noktası olarak belirlemiştir. Bunun için de öncelikle Kur'an üzerinde araştırma yapmayı kolaylaştıran bir internet sitesi [Quran.com] kurmuşlardır. Bu internet sitesi; Kur'an'ı okuma, dinleme, farklı dillerde [İngilizce, Arapça, Kürtçe, Urduca, Hintçe vs.] tefsirini inceleme, ayet üzerinde yorum yapma ve metni kopyalama gibi imkanlar sunmaktadır. Sitenin okuyucular için farklı dillerde tefsir metinlerini inceleme imkanı sunması önemli bir hizmet olarak düşünülmektedir. Ayrıca mezkur sitenin akıllı telefonlar için de geliştirilmiş uygulaması bulunmaktadır.

Oluşum, *Reflection Community* [Düşünce Topluluğu] olarak isimlendirdiği ayrı bir internet sitesi [QuranReflect.com] daha geliştirmiştir. Oluşumun, bu faaliyet alanının temel hedef ve gayeleri vahiy üzerine düşünme kültürünü yaygınlaştırma, uzman eğitimler eşliğinde dersler yapma, yorum kısmı sayesinde farklı bireysel bakış açılarına imkan sunma, dünyanın Allah'ın kitabı hakkında konuşmasını ve onunla olan ilişkilerini yoğunlaştırma sayılabilir. Bu alanda okuyucular, ayetler hakkında yorum

¹⁵ Proje hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://euqu.eu> (27.07.2022). Ayrıca sempozyuma *Qur'an and Hadith Studies in Uzbekistan (Özbekistan'da Kur'an ve Hadis Araştırmaları)* başlığıyla katılması beklenen Mirzajon Kalandarov, çeşitli sebeplerden ötürü katılamamıştır.

yapabilir ya da yapılan yorumları inceleyebilir. Ayrıca kişiler, birbirlerini de takip edebilir. Oluşumun aktif olduğu diğer bir faaliyet alanı da Kur'an araştırmaları için içerik oluşturmadır. Bu bağlamda en iyi içerikler üzerinde çalışılmakta, çeviri işlemleri yapılmakta ve dijitalize edilerek insanların faydalarına sunulmaktadır. Böylelikle oluşum, Kur'an üzerindeki çalışmalarını zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Öte yandan sitelerde yer alan bilgilerin doğruluğu da uzman akademisyenler tarafından kontrol edilmektedir.¹⁶

Bu oturumun diğer konuşmacılarından olan Mohamed Alkaoud, *Pushing the Boundaries of AI in Islamic Studies: Automating the Identification of Narrators [İslami Çalışmalarda Yapay Zekanın Sınırlarını Zorlamak: Ravilerin Kimlik Tespitinin Otomatikleştirilmesi]* başlığıyla bir sunum yaptı. Bilindiği üzere nakledilen bazı rivayetlerin kimi ravilerinin kimlikleri bilinmemektedir. Örneğin; X rivayetinde adı geçen Ebū 'Abdullāh isimli ravinin kim olduğu, ilk etapta anlaşılmayabilir. Zira İslam tarihinde Ebū 'Abdullāh lakabıyla anılan yüzlerce kişiye rastlamak mümkündür. Bu durum, rivayetin kaynağını tespit etmede ciddi bir problem olarak durmaktadır. Mohamed Alkaoud ve beraberindekiler tarafından geliştirilen bu programda, yapay zeka ve teknolojinin imkanlarından faydalanılarak rivayetlerdeki meçhul ravilerin kimliklerinin tespiti mümkün olabilecektir. Geliştirilen program, rivayetler arası tarama yaparak ilgili şahsın hem kimliğini tespit edebilmekte hem de adı geçtiği tüm rivayetlerin listesini çıkarmaktadır. Programın yakın tarihlerde araştırmacıların kullanımına sunulacağı öngörülmektedir. Bu oturumun diğer başlıklarında M. Hayri Kırbasoğlu, *Qur'an and Hadith Projects in Turkey [Türkiye'de Kur'an ve Hadis Projeleri]*; Serdar Kurnaz, *Linked Open Fiqh: Reconstruction of Early Islamic Law Based on Traditions [Linked Open Fıkıh: Erken İslam Hukukunun Geleneklere Dayalı Olarak Yeniden İnşası]*; Tuğrul Kurt, *İsrā'īlyāt Research: Reconstruction of the Jewish and Christian Based on Traditions [İsrā'īlyāt Araştırmaları: Yahudi ve Hristiyanlığın Geleneklere Dayalı Olarak Yeniden İnşası]* başlıklarıyla sunumlar yaptılar.

*İlk Dönemlerde Tefsir ve Kur'an İlimleri [et-Tefsîr ve'l-'Ulūmu'l-Ḳur'ān fî'l-Ḳurūni'l-Ūlā]*¹⁷ başlığını taşıyan on dördüncü oturumun başkanlığını, Sumeyye el-Vaḥiṣetî yaptı. İlk olarak 'Abdurrahmān Ḥallelî *et-Tedvīnu'l-Mubekkir li-'İlmi't-Tefsîr mine'n-Neṣ'eti ilā 'Aşri't-Ṭaberī*¹⁸ [*Tefsir İlminin*

¹⁶ Oluşum hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.quran.foundation> (27.07.2022)

¹⁷ التفسير وعلوم القرآن في القرون الأولى.

¹⁸ التدوين المبكر لعلم التفسير من النشأة إلى عصر الطبري.

Erken Dönem Yazımı: Başlangıcından eṭ-Ṭaberī Dönemine Kadar] başlığıyla bir sunum yaptı. Tefsir yazım tarihinin irdelendiği bu sunumda öncelikle tefsir ve sünnet arası ilişkiden bahsedildi. Buna göre Ḥallelī'nin düşüncesine göre tefsir, sünnetten daha önce yazılmıştır. Ḥallelī daha sonra eṭ-Ṭaberī öncesi tefsirin ilk kaynaklarını inceleme konusu yaptı. Bu bağlamda Muḳātil b. Suleymān'ın (ö. 150/767) *et-Tefsīru'l-Kebīr*'i, Sufyānu's-Şevrī'nin (ö. 161/778) tefsiri ve Yahyā b. Ziyād el-Ferrā'nın (ö. 207/822) *Me'āni'l-Kur'ān*'i ile Ebū 'Ubeyde'nin (ö. 209/824 [?]) *Mecāzu'l-Kur'ān*'i irdelendi ve kaynak değerleri sorgulandı.

Bu oturumun ikinci başlığında 'Abdurrahmān eṣ-Şehrī, *Merviyātu't-Tefsīr fī'l-Ḳur'ānī'l-Ūlā: Meşrū' Mevsū'ati't-Tefsīri'l-Me'sūr*¹⁹ [*İlk Çağda Tefsir Rivayetleri: Rivāyet Tefsiri Ansiklopedisi Projesi*] başlığını taşıyan tefsir tarihi projesinin tanıtımını yaptı. Musāid b. Suleymān eṭ-Ṭayyār'ın ilmī danışmanlığını yaptığı Suudi Arabistan merkezli proje, ilk Müslüman neslin [Peygamber, sahabe, tābi'ün ve tebe'u't-tābi'in] erken dönem kaynaklarında geçen "tüm" tefsir rivayet malzemesini konularına göre kronolojik olarak bir araya getirmeyi, rivayetleri anlamayı, ilk neslin tefsir yöntemini tespit etmeyi, Ebū Ca'fer eṭ-Ṭaberī, İbn 'Aṭiyye (ö. 541/1147), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbnu'l-Ḳayyim (ö. 751/1350) ve İbn Keşīr'in (ö. 774/1373) rivayet tercihlerini ve yorumlarını belirlemeyi amaç edinmektedir. a) Sadece tefsir kaynaklarıyla sınırlandırılmayarak hadis, kelam, fıkıh, siyer gibi ilimlerin ilk yazılı kaynaklarına da başvurulmak suretiyle var olan tüm tefsir rivayetlerini bir araya getirmesi, b) ilk sözü doğru tespit etmek amacıyla rivayetlerin ravilerin vefat tarihlerine göre tertip edilmesi, c) rivayet malzemesinin kıraat, nüzul, tefsir, nesh, aḥkām gibi konular altında tasnif edilmesi, d) eṭ-Ṭaberī, İbn 'Aṭiyye, İbn Teymiyye, İbnu'l-Ḳayyim ve İbn Keşīr'in rivayet tercihlerini ve yorumlarını belirlemesi, e) erken dönem kaynaklarına başvurularak rivayetlerin sıhhat durumunun açıklaması projenin belli başlı özellikleri olarak sıralanabilir. 271 kaynak eser üzerinde yapılan araştırma neticesinde Peygamber, sahabe, tābi'ün, tebe'u't-tābi'in ve mezkur beş müfessire ait olduğu düşünülen toplamda 85731 rivayet (ve görüş) tespit edilmiştir. Bunlardan sadece 2475 tanesi Peygamber'den nakledilmiştir. Diğer rivayetler, sahabe [11739], tābi'ün [30189], tebe'u't-tābi'in [19976] ve üstte ismi geçen beş müfessirin yorumlarına aittir. Yüzde olarak söylemek gerekirse rivayetlerin %4'ü Peygamber'den; %18'i sahabeden; %47'si tābi'ündan ve %31'i tebe'u't-tābi'inden nakledilmiştir.

¹⁹ مرويات التفسير في القرون الأولى: مشروع موسوعة التفسير المأثور.

Sahabe içerisinde 8922 rivayet ile ‘Abdullâh b. ‘Abbâs en çok rivayette bulunan sahabidir. Ondan sonra 761 rivayet ile ‘Abdullâh b. Mes‘ûd gelmektedir. On senede tamamlanan projede, kırk dört araştırmacı görev yapmış, toplamda yirmi beş cilt olarak [bunlardan birinci cilt girişe, yirmi dördüncü cilt fihriste ve yirmi beşinci cilt de gözden kaçan rivayetleri bir araya getirmeye dairdir] neşredilmiştir. Çalışma tamamlanmış olup araştırmacıların faydalanması için hem *Şâmîle* programına yüklenmiş hem de internet ortamına aktarılmıştır.²⁰

Bu oturumun diğer katılımcısı olan Semîr Raşvânî ise *en-Neş’etu’l-Mubekkiratu li-Muteşâbihu’l-Ķur’ân beyne İbn ‘Abbâs, MuĶâtil ve İbn Ħanbel*²¹ [*Muteşâbihu’l-Ķur’ân’ın Erken Dönemde Ortaya Çıkışı: İbn ‘Abbâs, MuĶâtil ve İbn Ħanbel Arası Mukayese*] başlığıyla Kur’an ilimlerinin bir konusu olan *Muteşâbihu’l-Ķur’ân*’ın tarihi kökenlerinden bahsetti. Raşvânî’ye göre İbn Ħanbel gibi klasik İslam uleması, Kur’an metnindeki müteşâbih kavram ve ayetlerle zındık ve din dışı gruplara reddiye yapmışlardır.

Sempozyumun on altıncı oturumu Ömer Özsoy başkanlığında *Dinsel Düşünce ve Pratikte Erken Sapma ve Karşı Devrimler* başlığıyla Türkçe olarak gerçekleştirildi. Sağlık problemleri sebebiyle çevrimiçi katılım sağlayan ve *İslam’ın Erken Dönemlerinde Kur’an Algısındaki Sapmalar* başlığında sunum yapan Mustafa Öztürk, sunumunda şu hususlara dikkat çekti: Peygamber ve sahabenin Kur’an algısı, doğru Kur’an algısıdır. Kur’an’ı anlamadaki sapmalar, sahabe neslinin vefatıyla başlamıştır. Sapmaları, sahabe dönemine kadar götürmememizin temel sebebi, sahabenin Kur’an’ı algılamasıyla ilgili bir durumdur. İlk Müslüman nesil olan sahabe neslinin algı dünyasında Kur’an, bir metin değil hitaptı. Kur’an, onların yaşadıkları olaylarla doğrudan ilgili olarak inmiştir. Sahabe’nin Kur’an tasavvuru, hayatın kendisiydi. Diğer bir ifadeyle vahiy, hayattan bağımsız algılanmıyordu. Kur’an metninin ilk defa toplanmaya başlanması ile birlikte sorunlar da başlamıştır. Nitekim ilk toplama faaliyetinde Ebû Bekr ve Zeyd, ‘Umer’in Kur’an’ın yazılı olduğu malzemeyi bir araya getirme ve kitap oluşturma teklifini yadırgamışlardır. Peki ‘Umer, neden Kur’an’ın yazılı olduğu malzemeyi bir araya getirme ve Kur’an malzemesini toplama teklifinde bulunmuştur? ‘Umer, Hz. Peygamber’in vefatından sonra yaşanan otorite boşluğunu Kur’an ile kapatmak istemiş olabilir. Bu tarihten sonra

²⁰ <https://mathoor.shatiby.edu.sa> (27.07.2022).

²¹ النشأة المبكرة لمتشابه القرآن بين ابن عباس ومقاتل وابن حنبل.

Kur'an, dinamikliğini yani dış bağlamını kaybetti; yine bu tarihten sonra Kur'an, kitap haline geldiği için artık kitabı açıklama yöntemi benimsenmeye başlandı. Hz. Peygamber, yaşayan bir sünnet bırakmayı amaç edinmiştir. Kur'an'ı teknik anlamda el-Fâtiha'dan en-Nâs'a tefsir etme geleneği tâbî'ün nesliyle başlamıştır. Kur'an'ı anlamadaki sapmalarda eş-Şâfi'î (ö. 204/820) ise en kritik eşiği oluşturur. Onun bakış açısına göre Allah'ın dinine mensup bir Müslüman evladının başına bir olay gelmesin ki Kur'an'da ona işaret eden bir ayet bulunmasın. Bu bakış açısı, beraberinde pek çok problemi de getirmiştir. Zira sonraki Müslüman nesil, her şeyi Kur'an'da arama ve karşılaşılan bütün problemlere ayetlerden çözümler getirme gafletine düştü. Halbuki Kur'an, belli bir zaman diliminde belli bir topluluğun yaşadığı sorunlarla ilgili inmiş bir hitaptır.

Bu oturumun diğer bir konuşmacısı ise İlhami Güler idi ve kendisi, *Kelamda Metodolojik ve Siyasette İçeriksel Sapmalar* başlığında bir sunum gerçekleştirdi. Güler, genel olarak şu hususlara değindi: İslam anlayışının seyrini önemli ölçüden etkileyen iki temel kırılma/dönüm noktası yaşanmıştır. Bunlardan ilki Allah; ikincisi de Kur'an tasavvurundaki değişimdir. Allah tasavvurundaki değişim, temelde insanın özgürlüğüyle doğrudan ilişkilidir. Şöyle ki; Kur'an metni insana mutlak özgürlüğü bahşederken, Eş'ârilik ile beraber insanın özgürlük alanını kısıtlayan bir düşünce gelişmeye başlamıştır. Bu durum, toplumun şekillenmesinde aktif bir rol oynayan insanı pasifleştirdi. İkinci kırılma da Kur'an tasavvurunda yaşandı. Bu değişim de eş-Şâfi'î ile başlamıştır. Zira eş-Şâfi'î dinî anlayışın temeline Peygamber ve ashabını yerleştirerek İslam düşüncesinin donuklaşmasına sebebiyet vermiştir.

Bu oturumun son konuşmacısı olan Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin Hadislerdeki İzdüşümü* başlığında bir konu sundu. Tuksal'ın *Kadın Aleyhtarı Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin Tesirleri* başlığında bir doktora tezi hazırladığı ve tezini de bilahare *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* başlığıyla neşrettiği bilinmektedir. Tuksal'ın sempozyum sunumu da yine bu minvalde gerçekleşti ve kendisi, ağırlıklı olarak kadının değerini düşüren rivayetler üzerinden meseleyi izaha kavuşturmaya çalıştı. Tuksal, gerek sunum esnasında gerek sunum dışında yaptığımız görüşmede rivayetlerin sıhhati ile çok ilgilenmediğini, zira rivayetler uydurma bile olsa bir zihniyeti yansıttığını belirtti. Rivayet kültüründe kadın karşısı bir söylemin olduğu düşünülebilir; ancak bu rivayetlerin kaynağı nedir? Vahye muhatap bir peygamberin insanın değerini düşüren ve adeta basit bir meta haline getiren bu söylemlerin

sahibi olma ihtimali nedir? Şayet bu rivayetleri bizzat söylemişse dahi meseleye tarihsel bakmak mümkün değil midir? Diğer bir ifadeyle kadın karşıtı söylem, tarihin bir döneminde yaşayan insanların zihin dünyasını ve kültürünü yansıtır olamaz mı? Tuksal'ın sunumunda bu ve benzeri soru ve sorunları da cevaplandırması beklenirdi; ancak kendisi, rivayetleri aktarmayı ve rivayetler üzerinden bir yorum geliştirmeyi daha doğru buldu.

Sercan Üstündağ'ın oturum başkanlığı yaptığı on yedinci oturumun konusu, *Early Sources and the Potential of 'Ulüm al-Qur'an in Favor of a (de-)contextualized Reading of the Qur'an* [*İlk Kaynaklar ve Kur'an İlimlerinin, Metnin Bağlam(dışı) Okunması Lehine Potansiyeli*] olarak belirlendi. Bu oturumun ilk konuşmacısı olan Murad Tadghout, *The Main Books of Qur'anic Sciences and their Manuscripts to the fourth AH/tenth AD Century* [*Hicri Dördüncü/Miladi Onuncu Yüzyıla Kadar Kur'an İlimlerinin Temel Kitapları ve Bu Kitapların Yazmaları*] başlığında bir sunum yaptı. Sunumda, hicri dördüncü asır öncesinde Kur'an ilimleri olarak değerlendirilebilecek kitap ve elyazmaları üzerinde duruldu. Bu bağlamda, Qatâde b. Di'âme'nin (ö. 117/735) *en-Nâsih ve'l-Mensüh fî Kitâbillâh*'ı; el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Ḳur'ân*'ı; el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Me'âni'l-Ḳur'ân*'ı²² ve İbn Durays'in (ö. 294/906) *Feḏâ'ilu'l-Ḳur'ân*'ı incelendi ve ulaşılan elyazmaları sunuldu.

Bu oturumun ikinci başlığında Mehmet Akif Koç, *On at-Ṭabarî's (d. 923) Removal of al-Hurūf al-Muqatta'a from the Scope of al-Mutashābihāt, [eṭ-Ṭaberî'nin el-Ḥurūfu'l-Mukatta'a'yı Muteşābihāt Kapsamından Çıkarması Üzerine]* başlığında bir sunum gerçekleştirdi. Koç, sunumunda öncelikle *el-Ḥurūfu'l-Mukatta'a* hakkında genel bilgiler verdi, daha sonra ise eṭ-Ṭaberî'nin, bu harflere verdiği anlamlar üzerinde durdu. Eṭ-Ṭaberî bu harflere toplamda 24 anlam yüklemektedir. Koç'un tespitine göre eṭ-Ṭaberî'nin *mukatta'a* harflerini *muteşābihāt*tan kabul etmeyip bu harfler hakkında 24 farklı anlamı zikretmesi açık bir çelişkidir. Diğer bir ifadeyle bu harfler, şayet *muteşābihāt*tan kabul edilmeyecekse anlamının da tek ve sabit olması gerekir. Bu oturumun son konuşmacısı olan Johanna Pink ise *Tafsir and Historical Contextualisation: Sīra, Asbāb al-nuzūl and Modern Ambivalences* [*Tefsir ve Tarihsel Bağlamlaştırma: Siyer, Esbābu'n-Nuzūl ve Modern Mübhemlikler*] başlığında bir sunum yaptı.

Sempozyumun on dokuzuncu ve son oturumun başkanlığı Bekim Agai yaptı ve bu oturumunda 'Azîz el-'Azmeḥ, Muhammad Gharaibeh, Jamal

²² Bu eser, bazı kaynaklarda *fî Me'âni'l-Ḳur'ân* şeklinde geçmektedir.

Malik, Armina Omerika ve Reinhard Schulze sempozyum genel değerlendirmesi dışında *Reconstruction of Early Islamic Thought – Possibilities and Limits* [*Erken İslam Düşüncesinin Yeniden İnşası – İmkanlar ve Sınırlar*] konusunda bir tartışma gerçekleştirdi. Bu bağlamda Alman üniversitelerindeki İslami çalışmaların seyri, İslam ilahiyatının durumu, Kur'an metninin anlam dünyası, Kur'an'daki bazı kelimelerin (örn. din) diğer dillere çevirisinin imkanı, İslam'ın modern dönemdeki karşılığı gibi konular üzerinde duruldu. Bu oturumun konuşmacılarından biri olan 'Azîz el-'Azme'ye göre din (İslam ya da diğer dinler) hiçbir formda modernite ile uyum sağlayamaz, bundan dolayı da dinin moderniteden tamamen uzaklaştırılması gerekir. Yine günümüz kelimeleriyle Kur'an metninin çevirisi mümkün değildir; çünkü kelimeler modernite ile yeni anlamlar kazanmıştır.

Sonuç olarak;

Linked Open Tafsîr projesinin birinci aşamasının tamamlanması münasebetiyle düzenlenen *İslam'ın Doğuşunun Dinamiklerini Yeniden İnşa Etmek – İmkanlar ve Sınırlar* adlı sempozyuma katılımın, biz araştırmacılar için çok verimli geçtiğini ve sadece Kur'an-Tefsir projelerini değil, sempozyumdaki sunum ve tartışmaları birinci ağızdan dinlemenin ve takip etmenin bize ziyadesiyle faydası olduğunu belirtmek gerekiyor. Tercüman kullanılmadığından ötürü katılımcılar, ilgi duydukları ve yetkin oldukları dillerde sempozyumu takip edebilme imkanı buldular. Üç gün boyunca devam eden sempozyumda dünyanın muhtelif üniversitelerinden akademisyenler, aktif olarak üzerinde çalıştıkları proje ve çalışma konularını sunup, soru-cevap bölümünde genel değerlendirme yapma, varsa eksikliklerini tespit etme imkanı buldular. Bununla beraber sempozyumda tercüme konulsaydı sempozyum, bazı dinleyici ve dışarıdan katılımcılar için çok daha yararlı geçebilirdi.

Projelerden *Linked Open Tafsîr*'in birinci aşaması tamamlanmış ve beta sürümü online olarak kullanıcılara sunulmuştur. *Kök ve Türevleriyle Kur'an Kelimeleri* projesinin ham hali bitmiş ve üçte ikilik kısmı yayına hazırlanmıştır. *Merviyâtü't-Tefsîr fî'l-Ķurûni'l-Ülâ: Meşrû' Mevsû'ati't-Tefsîri'l-Me'sûr* [*İlk Çağda Tefsir Rivayetleri: Rivayet Tefsiri Ansiklopedisi Projesi*] tamamlanmış ve hem matbu hem de online olarak neşredilmiştir. *Qur'an Yet: Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Ķur'âniyye ve'l-İslâmi'l-Mubekkir* [*İlk Dönem İslam ve Kur'an Araştırmaları Dergisi*] ve *Şurû'u'l-Baĥşi fî Târîhi'l-Kur'ân ve'l-Ķirâati'l-Ķur'âniyye bi-Muĥteberi'l-Baĥşi fî'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye bi-Kulliyeti Uşûli'd-Dîn bi'l-Maġrib* [*Kur'an Tarihi ve Kıraat Araştırmaları –*

İslam İlimleri Araştırmaları Merkezi – Usûlu'd-Dîn Fakültesi-Fas] projeleri kabul görmüş; ancak henüz başlanmamıştır.

Sempozyumda, ayrıca Türkiye İlahiyat Fakültelerinden; yukarıda ismi zikredilen akademisyenlerin yanında Hayri Kırbaçoğlu, *Rethinking Mutawâtir as a Part of Source Methodology for Studies of Early Islam* [*Erken İslam Araştırmaları İçin Kaynak Metodolojisinin Bir Parçası Olarak Mütevatir Olgusunu Yeniden Düşünmek*] ve *Qur'an and Hadith Projects in Turkey* [*Türkiye'de Hadis ve Kur'an Projeleri*] başlıklarıyla; Osman Taştan ise *The Role of al-Shâfi'i in the Centralization Process of the Islamic Law* [*İslam Hukuku'nun Sistemleşmesi Sürecinde İmam Şâfi'i'nin Rolü*] başlığı ile sunumlar gerçekleştirdiler.

İslami ilimlerde proje bazlı ve internet ortamına aktarılmış çalışmaların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Örneğin; Kur'an tarihi rivayetlerinin tespit edilip derlenmesine ve rivayetler arası bağlantı kurulmasına imkan sağlayan bir projenin oluşturulması bu konuda yapılacak çalışmaları farklı bir boyuta taşıyacaktır. Bilindiği üzere Kur'an tarihine dair anlatı ve rivayetlerin bir bölümü, diğer farklı rivayetlerle ve tarihî vakıa ile çelişmektedir. Ayrıca bu konuda nakledilen rivayetler de detaylı bir şekilde incelenmiş değildir. Dolayısıyla bu alan ve konuda yapılacak geniş çaplı bir proje, Kur'an tarihine yeni bir soluk kazandırabilecektir.

KAYNAKÇA

- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Gözeler, Esra, Michael Marx, David Kiltz, Yousef Kouriyhe, Hannelies Koloska, Nora K. Schmid. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2 (2012): 57-92.
- Onur, Enes Furkan. "Corpus Coranicum Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2022.
- Schoeler, Gregor. *The Oral and The Written in Early Islam*. Çev. Uwe Vagelpohl. New York: Routledge, 2006.

